

Halina Zgółkowa

SŁOWNIK
MINIMUM
JĘZYKA
POLSKIEGO

JĘZYK
POLSKI
JAKO
OBCY

universitas

S Ł O W N I K J Ę Z Y K A P O L S K I E G O

SŁOWNIK
MINIMUM
JĘZYKA POLSKIEGO

PODRĘCZNIK DO NAUKI
JĘZYKA POLSKIEGO
DLA CUDZOZIEMCÓW

Halina Zgółkowa

SŁOWNIK
MINIMUM
JĘZYKA POLSKIEGO

Kraków

S Ł O W N I K J Ę Z Y K A P O L S K I E G O

© Copyright by Halina Zgólkowa and Towarzystwo Autorów i Wydawców
Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków 2013

ISBN 97883-242-2405-0
TAIWPN UNIVERSITAS

Opracowanie redakcyjne
Edyta Podolska-Frej

Projekt okładki i stron tytułowych
Sepielak

www.universitas.com.pl

Spis treści

Zaproszenie do słownika	XI
1. Kogo zapraszamy do korzystania ze słownika	XI
2. Co zawiera <i>Słownik minimum języka polskiego</i>	XI
3. Jak i po co korzystać ze <i>Słownika minimum języka polskiego</i> ..	XIII
4. Budowa artykułu hasłowego	XIII
Zarys gramatyki polskiej	XV
I. Fonetyka i wymowa	XV
II. Odmiana rzeczowników	XVI
III. Odmiana przymiotników	XX
IV. Stopniowanie przymiotników i przysłówków	XXI
V. Tworzenie i odmiana liczebników	XXII
VI. Odmiana zaimków	XXV
VII. Odmiana czasowników	XXVII
VIII. Tworzenie nowych wyrazów	XXXII
IX. Budowa zdań	XXXIV
Znaki graficzne alfabetu polskiego	XXXV
Stosowane skróty i symbole	XXXVI
Indeks haseł z podziałem na części mowy	XXXIX
Rzeczowniki	XXXIX
Czasowniki	XLVI
Przymiotniki	XLIX
Przysłówki	LI
Zaimki	LII
Liczebniki	LII
Przyimki	LIII
Spójniki	LIII
Partykuły	LIII
Wykrzykniki	LIV
Słownik	1
Pola tematyczne słownictwa zawartego w <i>Słowniku minimum języka</i> polskiego	285
A Człowiek	287
A1 Dane osobowe	287
A2 Nazwy człowieka i grup ludzi	287
A3 Życie człowieka	289
A4 Budowa ludzkiego ciała	289
A5 Wygląd zewnętrzny i higiena osobista	290

A6	Odzież i dodatki do odzieży	290
A7	Zdrowie, choroba, leczenie	291
A8	Cechy ludzkiego charakteru	291
A9	Emocje i uczucia	293
A10	Właściwości rozumu ludzkiego	294
A11	Poznanie świata	294
B	Człowiek w środowisku społecznym	295
B1	Członkowie rodziny	295
B2	Nazwy zawodów	296
B3	Funkcje polityczne i społeczne	297
B4	Czynności i zachowania ludzkie	297
B5	Zewnętrzne otoczenie człowieka	300
B6	Celowe działanie człowieka	303
B7	Warunki działań człowieka	303
C	Komunikacja międzyludzka	304
C1	Język i jego budowa	304
C2	Mówienie	306
C3	Tekst językowy	307
C4	Dokument	309
C5	Grzeczność językowa i zwroty grzecznościowe	309
C6	Kontakty między ludźmi	311
C7	Komunikacja masowa	313
C8	Narzędzia komunikacji	313
D	Dom i jego wyposażenie	314
D1	Części domu i mieszkania	314
D2	Pomieszczenia użytkowe	314
D3	Wyposażenie mieszkania	315
D4	Drobny sprzęt domowy	316
D5	Naczynia	317
D6	Porządek i sprzątanie mieszkania	317
D7	Pożywienie i napoje	317
E	Życie społeczne, gospodarcze i kulturalne	319
E1	Symbole religijne i kulturowe	319
E2	Edukacja, nauka	320
E3	Życie publiczne	321
E4	Budynki i instytucje publiczne	322
E5	Kultura i rozrywka	323
E6	Hobby i zainteresowania	324
E7	Sport i wypoczynek	324
F	Forma istnienia w przestrzeni	324
F1	Własności i miary przedmiotów	324
F2	Miejsce i kierunek	326
F3	Teren i jego części	328
F4	Pojazdy i ich części	329
F5	Ruch ze zmianą miejsca	329
F6	Ruch bez zmiany miejsca	330

G Czas	331
G1 Rok i pory roku	331
G2 Miesiące	332
G3 Dni tygodnia	332
G4 Pory dnia	332
G5 Godziny	333
G6 Trwanie w czasie	333
G7 Zamknięte odcinki czasu	333
H Środowisko naturalne	334
H1 Zjawiska atmosferyczne	334
H2 Nazwy zwierząt i ich wyglądu	335
H3 Nazwy roślin i ich części	335
H4 Kolory	336
H5 Elementy przyrody	336
Indeks przysłów, które wystąpiły w <i>Słowniku</i>	337

*Mojej dwuletniej Wnuczce
Anastazji*

ZAPROSZENIE DO SŁOWNIKA

1. Kogo zapraszamy do korzystania ze słownika

Proponowany *Słownik minimum języka polskiego* jest – w zamierzeniu autorskim – przeznaczony dla uczących się i nauczających języka polskiego. Kategoria ta obejmuje zwłaszcza dwie grupy edukacyjne. Pierwsza z nich – to uczniowie polskiej szkoły podstawowej i ich nauczyciele języka polskiego. Grupa druga, dla której są to **słowa pierwszego kontaktu**, to osoby, które uczą się i nauczają języka polskiego jako obcego. W tym drugim kontekście słownik dostosowany jest do międzynarodowych standardów edukacyjnych, określających poziomy znajomości języka. W standardach tych proponowany słownik może być wykorzystany przy opanowywaniu języka na poziomie średnim ogólnym, oznaczanym jako poziomy A1 i A2. Szczególnie przydatne i istotne – zarówno dla polskiego ucznia, jak i cudzoziemca – jest uporządkowanie haseł według kategorii części mowy, zestawienie haseł w polach tematycznych oraz indeks polskich przysłów zawartych w tym słowniku.

Zarys gramatyki dołączony do słownika może być wystarczającym kompendium, którego opanowanie daje podstawowe umiejętności wymagane zarówno w polskiej szkole, jak i przy nauczaniu i testowaniu na poziomie średniozaawansowanym i zaawansowanym. Zarówno słownik, jak i zarys gramatyki są dostosowane do wymagań stawianych obcokrajowcom ubiegającym się o państwowy certyfikat znajomości języka polskiego właśnie na tych poziomach.

Słownik minimum jest rozumiany – także w standardach międzynarodowych – jako wyjściowy poziom znajomości, zwłaszcza dla języków zaliczanych do europejskiego obszaru językowego SAE. Dla języka polskiego opracowano słownik minimum¹ w wersji jednojęzycznej polskiej. Obecnie jest on już niedostępny na rynku wydawniczym, a po 20 latach, które minęły od jego pierwszego wydania, całość wymaga modyfikacji i aktualizacji. Ponadto wspomniane opracowanie powstało przed wdrożeniem systemu certyfikacji języka polskiego jako obcego i także z tego względu konieczne było opracowanie przedstawianego tu nowego słownika minimum. Przedstawiany słownik minimum, szczególnie ze względu na siatkę haseł, stanowi swoistą kontynuację tego właśnie słownika.

2. Co zawiera *Słownik minimum języka polskiego*

Rozpoczynamy od informacji ilościowych. W *Słowniku minimum języka polskiego* pomieszczono łącznie 2144 hasła. Są to hasła autonomiczne, mające postać pełnego artykułu hasłowego. Zamieszczono też hasła skrócone, które zawierają tylko informacje o charakterze gramatycznym (zob. np. **dawać**, **nasza**) i odsyłaczowe (np. **jestem** zob. **być**).

Można ten słownik charakteryzować także pod względem ilości informacji bardziej szczegółowych, np. liczby haseł rzeczownikowych, przymiotnikowych itd. Oto jaki jest udział poszczególnych części mowy:

¹ Z. Kurzowa, H. Zgólkowa, *Słownik minimum języka polskiego*, wydanie I, Wydawnictwo SAWW, Poznań 1992. Słownik ten był potem kilkakrotnie wznawiany.

Rzeczownik	1074
Czasownik	451
Przymiotnik	333
Przysłówek	115
Zaimek	42
Przyimek	25
Spójnik	31
Wykrzyknik	15
Partykula	27
Liczebnik	3 ²
Litery alfabetu jako hasła	28

Jakie więc hasła słownik zawiera i na jakiej podstawie zostały one skompletowane? Pierwszym źródłem, z którego zaczerpnięto zrąb leksykalny, były opracowania frekwencyjne, zwłaszcza zaś listy rangowe, wydane w latach 1974–1991 dla kilku odmian współczesnej polszczyzny³. Z listy opracowanej dla każdej z takich odmian uwzględniono 500 najczęstszych jednostek leksykalnych. Po połączeniu tych list otrzymano wykaz najczęściej używanych w II połowie XX wieku polskich słów. Oczywiście ogromna większość takich haseł występowała bądź na wszystkich listach rangowych sporządzonych dla poszczególnych odmian, bądź na więcej niż jednej z nich.

Ten podstawowy zrąb wyodrębniony na podstawie kryterium frekwencyjnego musiał być uzupełniony według tzw. kryterium potrzeb życiowych. W ten sposób uzupełniano listę o trzy kategorie słownictwa. Pierwsza z nich to oczywiste luki słownikowe. Jeśli na przykład na liście frekwencyjnej pojawiły się nazwy jedenastu miesięcy, to istniała oczywista potrzeba dodania nazwy dwunastej.

Kategoria druga, najbardziej kontrowersyjna, to uzupełnianie luk w tzw. polach tematycznych. Wymaga to zaangażowania intuicji i doświadczenia leksykograficznego, aby np. pole tematyczne nazw ubiorów i ich części uzupełnić o nazwy brakujące, a niezbędne z punktu widzenia zwłaszcza uczenia się i nauczania języka obcego.

Wreszcie kategoria trzecia to aktualizacje leksykalne zmuszające do umieszczenia na liście słów powszechnie używanych w polszczyźnie najnowszej (np. **Internet**, **SMS**, **e-mail**, **blog**) lub dodania najnowszych znaczeń pojawiających się w ostatnim czasie dla haseł starych (np. **adres**, **mysz** w odniesieniu do użyć komputerowych). Zdarzały się także przypadki usuwania elementów leksykalnych, które ewidentnie wyszły z użycia lub zastępowania haseł starych nowymi (np. **policjant** zamiast **milicjant**).

W zasadniczej części alfabetycznej słownika pominięto liczebniki jako bardzo szczególną część mowy. Czytelnik znajdzie ich wykaz – zarówno liczebników głównych (**jeden**, **dwa**, **trzy** itd.), jak i porządkowych (**pierwszy**, **drugi**, **trzeci** itd.) – w gramatycznym dodatku do słownika (patrz s. XXII). W tej części podaje się także specyficzne hasła w postaci najczęściej używanych przedrostków (prefiksów) i przyrostków (sufiksów), za pomocą których tworzone są polskie wyrazy.

² Są to liczebniki nieokreślone typu **parę**, **wiele**, **pół**, które opracowano jako autonomiczne hasła zamieszczone w zasadniczej części alfabetycznej; pozostałe liczebniki zob. część gramatyczna, s. XXII.

³ I. Kurcz, A. Lewicki, J. Sambor, J. Woronczak, W. Masłowski, *Słownictwo współczesnego języka polskiego. Listy frekwencyjne*. T. I. *Teksty popularnonaukowe*; T. II. *Drobne wiadomości prasowe*; T. III. *Publicystyka*; T. IV. *Proza artystyczna*; T. V. *Dramat artystyczny*, Warszawa 1974–1977; H. Zgólkowa, *Słownictwo współczesnej polszczyzny mówionej. Lista frekwencyjna i rangowa*, Poznań 1983; H. Zgólkowa, K. Bułczyńska, *Słownictwo dzieci w wieku przedszkolnym. Listy frekwencyjne*, Poznań 1987; H. i T. Zgólkowie, *Słownictwo współczesnej poezji polskiej. Listy frekwencyjne*. T. I–II, Poznań 1992; H. Zgólkowa, T. Zgółka, K. Szymoniak, *Słownictwo polskich tekstów rockowych. Listy frekwencyjne*, Poznań 1991.

3. Jak i po co korzystać ze *Słownika minimum języka polskiego*

Pierwszym zadaniem każdego słownika dydaktycznego jest oczywiście podanie zamierzonej listy haseł po to, aby na tej podstawie ukształtować zasób leksykalny osoby uczącej się języka. Temu też służy w pierwszej kolejności niniejszy słownik. Dzięki niemu można samemu sprawdzić własny zasób słów używanych w praktyce (jest to tzw. słownictwo czynne) lub zrozumiałych po napotkaniu w tekście (tzw. słownictwo bierne). Taki cel można też traktować jako podstawę testowania wyników nauczania zarówno języka polskiego jako ojczystego (zwłaszcza na początkowym etapie kształcenia), jak i sprawdzania umiejętności językowych opanowanych przez osoby uczące się języka polskiego jako obcego. Ponadto sporządzono indeks przysłów wydobytych z poszczególnych artykułów hasłowych. W sumie podano 155 najważniejszych polskich przysłów.

Słownik minimum języka polskiego zawiera w istocie znacznie większy zasób słów niż to wynika z listy haseł. W artykułach hasłowych podano bowiem dwa rodzaje informacji leksykalnych istotnie poszerzających zasób słów hasłowych.

W części oznaczonej jako *Wyrazy bliskoznaczne* (skrót *b.*) podano po kilka słów, które znaczeniowo są zbliżone do słów hasłowych. Czytelnika zachęcamy oczywiście do skorzystania z większych objętościowo słowników języka polskiego, w których te bliskoznaczniki występują w postaci haseł. Umożliwi to znaczne poszerzenie zasobu leksykalnego – zarówno biernego, jak i czynnego – o słowa bliskoznaczne w stosunku do haseł pomieszczonych w słowniku.

Informuje się także – o czym była mowa wyżej – o najczęściej stosowanych w języku polskim przedrostkach i przyrostkach, za pomocą których Czytelnik może sam tworzyć polskie słowa, np. przy hasle **informacja** znajdują się wyrazy pochodne: informacyjny, informacyjnie, informator, przy hasle **działać** – zdziałać, działacz, działalność.

Kolejnym celem, jakiemu ma służyć słownik, jest opanowanie poprawnego użycia polskich słów i konstrukcji, w których one występują. Z oczywistych względów wymienia się na początek informacje ortograficzne. Wszystkie hasła, a także słowa pochodne, bliskoznaczne są tu zapisane zgodnie z zasadami obowiązującymi w standardzie polszczyzny opracowanym i podanym do stosowania przez Radę Języka Polskiego przy Prezydium Polskiej Akademii Nauk. Nie można w słowniku minimum zawrzeć wszystkich szczegółowych zasad ortograficznych, odnoszących się np. do pisania wielką lub małą literą, pisania łącznego lub rozłącznego itp. Odsyłamy Czytelnika po te instrukcje do wielkich słowników ortograficznych opracowanych dla języka polskiego i zawierających nie tylko listę haseł, ale także część informacyjną poświęconą szczegółowym zasadom polskiej pisowni.

4. Budowa artykułu hasłowego

Każdy artykuł hasłowy posiada kilka ważnych elementów (zob. przykładowe artykuły). Ich obecność zależy w znacznym stopniu od tego, do jakiej kategorii **części mowy** należy wyraz hasłowy. Oto te elementy:

1. Hasło podane w poprawnej postaci ortograficznej, np. **adres**, **jechać**, **pod**; jeśli mamy do czynienia z homonimami, to są one oznaczane subskryptami w postaci cyfr arabskich, np. **bez₁**, **bez₂**, **koło₁**, **koło₂**.
2. Wymowa podawana jest w nawiasie kwadratowym [...] tylko wtedy, gdy jest niezbędna, np. [zmar-znać].
3. Określenie części mowy, do której należy wyraz hasłowy, np. **wschodni przym.**; **wielokropek rzecz.**; **do przym.**
4. Rodzaj podaje się przy rzeczownikach i niektórych zaimkach, np. **szafa (...)** *r.ż.*; **dom (...)** *r.m.*; **dziecko (...)** *r.n.*; **sama (...)** *r.ż.*; **który (...)** *r.m.*
5. Informacje fleksyjne
 - Przy wyrazach podlegających deklinacji (rzeczowniki i niektóre zaimki) podaje się pełną formę *D., C., N., Ms. l. poj. i M., D., B. l. mn.*, np. **karta (...)** *D. karty, C. Ms. karcie, l. mn. M. B. karty, D. kart; (...)*; **środowisko (...)** *D. środowiska, C. Ms. śro-*

- dowisku, *N.* środowiskiem, *l. mn. M. B.* środowiska, *D.* środowisk; **profesor** (...) *D. B.* profesora, *Ms. W.* profesorze, *l. mn. M.* profesorowie, *D. B.* profesorów; **sama** (...) *D. C. Ms.* samej, *l. mn. M. B.* same, *D. Ms.* samych.
- Przy przymiotnikach podaje się hasło w rodzaju męskim. Następnie pozostałe formy rodzaju w *l. poj.* oraz *r. mos.* w *l. mn.*, np. **śmieszny** (...) śmieszna, śmieszne, śmieszni; podaje się też formy stopnia wyższego dla przymiotników podlegających stopniowaniu, np. śmieszniejszy, śmieszniejszy; jeśli przymiotnik się nie stopniuje, np. **zgrubiały**, podaje się informację: *nie stopniuje się*.
 - Przy przysłówkach podaje się formy stopnia wyższego, np. **ładnie** (...) ładniej lub informację o niestopniowaniu, np. **jednocześnie** (...) *nie stopniuje się*.
 - Przy czasownikach podaje się informacje:
 - a) o aspekcie *dk* lub *ndk*; dla par aspektowych podaje się drugą z form, np. **zabezpieczyć** (...) *ndk* zabezpieczać;
 - b) o niektórych, trudniejszych formach fleksyjnych tworzonych zarówno w *l. poj.*, jak i w *l. mn.*, w *r. mos.*, jak i *nmos.*, np. **zabraniać** (...) *ndk*; zabraniam, zabraniasz, zabraniaj, zabraniał, zabraniał, zabranialiśmy, zabranialiśmy, zabroniony, rzecz. zabranianie; dla form *l. mn.* czasu przeszłego podkreśla się sylabę akcentowaną (trzecią od końca);
 - c) o rekcji każdego czasownika, np. **zabraniać** *komu, czego*; **bać się** *kogo, czego, o kogo, o co*.
 - Przy przyimkach podaje się informację o tym, z jakimi częściami mowy użytymi w odpowiednim przypadku deklinacyjnym tworzą wyrażenia przyimkowe, np. **za** (...) *łączy się z rzeczownikami lub zaimkami w bierniku lub narzędniku*.

6. Definicje haseł

- Każde hasło jest opatrzone przynajmniej jedną definicją; niektóre hasła posiadają więcej niż jedno znaczenie (dwa, trzy, a nawet więcej); definicje formułowane są w sposób możliwie przystępny i używa się w nich przede wszystkim słów występujących w *Słowniku minimum języka polskiego*.
- Niektóre znaczenia poprzedzone są kwalifikatorami, których pełny wykaz zamieszcza się na s. XXXVI; wskazują one na ograniczenia tych znaczeń używanych w określonych dziedzinach, wyrażają stany emocjonalne lub stosunek do rozmówcy.
- Przy nazwach roślin i zwierząt podaje się określenie używane w systematyce łacińskiej, np. **kot** *Felis domestica*.

7. Przykłady użycia poszczególnych haseł o charakterze

- połączzeń luźnych (oznaczonych •), np. **samochód** (...) • Kupić nowy samochód. • Samochód osobowy. • Prowadzić samochód;
- terminologicznym (oznaczanych ▲), np. **urlop** (...) ▲ Urlop macierzyński ‘płatna przerwa w pracy, która przysługuje po urodzeniu dziecka’;
- stałych związków frazeologicznych (oznaczanych ♦), np. żyć (...) ♦ Żyć z ołówkiem w ręku ‘bardzo dokładnie planować swoje wydatki’;
- przysłów (oznaczanych ■), np. **barszcz** (...) ■ Dwa grzyby w barszcz ‘czegoś jest za dużo, coś jest zbędne, niepotrzebne’.

8. Wyrazy bliskoznaczne

Podaje się je przy poszczególnych znaczeniach i oznacza skrótem *b.*; znajdują się wśród nich zarówno takie, które występują jako hasła w *Słowniku minimum języka polskiego*, jak i spoza tego słownika (poszerzając listę słów polecanych użytkownikom); liczba wyrazów bliskoznacznych jest ograniczona: od jednego, np. **basen**, **zabawa**, do dwóch – trzech, np. **baśń**.

9. Wyrazy o podobnej budowie słowotwórczej

Podaje się je na końcu artykułu hasłowego jako wyrazy pochodne (oznaczone symbolem *p.*), zachęcając także Czytelnika do poszerzenia zasobu leksykalnego). Są wśród nich:

- czasowniki przedrostkowe tworzone od czasowników podstawowych (podawane w pierwszej kolejności z podkreśleniem przedrostka), np. **sadzić** (...) *p.* **dosadzić**, **na-sadzić**, **obsadzić**, **posadzić**, **przesadzić**, **wsadzić**, **zasadzić**, sadzonka, sadzeniowy;
- wyrazy posiadające ten sam rdzeń co wyraz podstawowy, np. **czasownik** (...) *p.* czasownikowy, odczasownikowy, przyczasownikowy, czasownikowo.

ZARYS GRAMATYKI POLSKIEJ

I. Fonetyka i wymowa

1. Samogłoski

Język polski ma osiem samogłosek: **i, y, e, a, o, u, ą, ę**.

Samogłoski **a, e, o, u** mogą występować w każdej pozycji w wyrazie, tzn. na początku wyrazu: *adres, egzamin, ołówek, ulica*, na końcu: *moja, pole, krzesło, domu* i w środku wyrazu: *mało, dziecko, blok, suchy*, po spółgłosce twardej lub miękkiej: *sanie:sianie* [sańe:sańe], *cena:cień* [cena:ceń], *nosić:niośtem* [nościć:ńośtem].

Samogłoska **i** może występować na początku wyrazu: *inżynier, ilość*, a w środku i na końcu wyrazu tylko po spółgłosce miękkiej: *ciocia* [ćoća], *oni* [oñi].

Samogłoska **y** nie występuje w polskich wyrazach na początku, a w środku wyrazu lub na jego końcu tylko po spółgłosce twardej: *syn, szkoły*.

Samogłoski nosowe **ą, ę** nie występują na początku wyrazu, w środku zaś tylko przed spółgłoskami szczelinowymi: **w, f, s, z, sz, ż, ś, ź, ch**: *wąż, język, wąchać, męski, mięso, szczególnie*. Samogłoskę **ą** na końcu wyrazu wymawia się jako **o** nosowe: *są, sobą, matką, piszą*; samogłoska **ę** na końcu wyrazu jest wymawiana jako **e** nosowe lub jako **e** ustne: *siedzę* [siedze]. Głoski **ą** i **ę** przed innymi spółgłoskami niż szczelinowe (z wyjątkiem **l, ł**) wymawia się jako połączenia: **om, on, oń, em, en, eń**: *kąpiel* [kompiel], *błąd* [błond], *kąt* [kont], *mądra* [mondra], *pamięć* [pamieńć], *następny* [nastempny], *łądować* [londować], *ręka* [renka], *pieć* [pieńć]. Przed spółgłoskami **l, ł** samogłoski nosowe **ą, ę** w wymowie są realizowane jako samogłoski ustne **o, e**: *wziął* [wziotł], *wzięła* [wzieła], *wzięli* [wzieli].

2. Spółgłoski

Większość spółgłosek polskich może występować w odpowiadających sobie parach jako:

- (a) głoski twarde i miękkie: **b: b', p: p', w: w', l: l', m: m', c: ć, n: ń**. W piśmie miękkość spółgłosek oznacza się dwójką: kreską nad literą: *koń, ćwiczenie, kość* albo przez **i** po spółgłosce, a przed samogłoską: *papier* [pap'ier], *kierowca* [k'erowca], *siano* [s'ano];
- (b) głoski dźwięczne i bezdźwięczne: **b: p, w: f, d: t, g: k, z: s, ż: ś, dz: c**.

Obie wskazane wyżej różnice (opozycje) służą do odróżniania od siebie znaczeń wyrazów: *pasek: piasek, mały: miały, cało: ciało, bas: pas, dom: tom, kot: kod*. Zawsze dźwięczne są spółgłoski **l, r, m, n, ł, j**, zawsze bezdźwięczne – **ch**.

- (c) Spółgłoski dźwięczne są wymawiane jako bezdźwięczne: na końcu wyrazu, np. *mar-chew* [marchef], *szereg* [szerek], *chleb* [chlep], a także w środku wyrazu, np. *babka* [bapka], *kredka* [kretka] i na jego początku, np. *wpisać* [fpisać] przed spółgłoskami bezdźwięcznymi.
- (d) Spółgłoski bezdźwięczne przed dźwięcznymi są wymawiane jak odpowiadające im spółgłoski dźwięczne: *prośba* [proźba]. Wyjątek stanowią tylko spółgłoski **w, w', ż**, które występując po bezdźwięcznej, są wymawiane bezdźwięcznie, np. *twój* [tfuj], *kwiat* [kf'at], *trzeba* [tszeba].

3. Akcent

W języku polskim akcent jest stały i pada na drugą sylabę od końca wyrazu, np.: *bła-gać, po-ci-e-szać, po-da-ru-nek*.

Wyjątki od tej zasady stanowią wyrazy posiadające akcent na trzeciej lub czwartej sylabie od końca, a mianowicie:

- (a) formy 1. i 2. osoby l. mn. czasu przeszłego czasowników, np. *śpie-wa-li-śmy, cho-dzi-ły-śmy, ba-da-li-śmy*;
- (b) wszystkie formy osobowe l. poj. i 3 osoby l. mn. trybu przypuszczającego, np. *po-szedł-bym, wi-dzia-li-byś, czy-tał-by, na-pi-sa-li-by*;
- (c) liczebniki 400, 700, 800, 900, np. *czte-ry-sta, o-siem-set, dzie-wię-ciu-set*;
- (d) niektóre rzeczowniki obcego pochodzenia, np. *pre-zy-dent, u-ni-wer-sy-tet, gra-ma-ty-ka, re-pu-bli-ka, po-li-ty-ka*;
- (e) formy 1. i 2. osoby l. mn. trybu przypuszczającego, np. *na-pi-sa-li-byś-my, cho-dzi-li-by-ście*.

4. Oboczności głoskowe

Przy tworzeniu form słowotwórczych lub fleksyjnych w wyrazach polskich zachodzą oboczności (zwane też alternacjami) głosek. Najczęściej spotykane są następujące:

(a) Wymiany samogłoskowe

- **a : e** *las: lesie, sąsiad: sąsiedzki, jadł: jeść*
- **o : e** *biore: bierzesz, piore: pierz, mówiony: mówienie*
- **o : a** *chodzić: chadzać, wyrobić: wyrabiać*
- **ó : a** *mówić: mawiać, wrócić: wracać*
- **ó : o** *łód: łodu, sól: soli*
- **e : ó** *przyjaciół: przyjaciółka, sześć: szósty, siedem: siódmy*
- **ą : é** *gałąź: gałęzi, mąż: męża, ząb: zęba*
- **i : o : ó** *rozwijać: rozwojowy: rozwój*
- **e : ø** (zero morfologiczne) *sen: snu, kwiatek: kwiatka, odebrać: odbiorę*

(b) Wymiany spółgłoskowe

- spółgłoska twarda: spółgłoska miękka, np. *ząb: zębnie, szafa: szafie, nowy: nowi, mam: mieć, zielony: zieloni*
- wymiana spółgłosek **k, g, ch, s, z, r, ł** na tzw. spółgłoski funkcjonalnie miękkie **c, cz, dz, ź, sz, rz, l**, np. *ręka: ręce; rączka, włokę: wleczesz, waga: wadze, mogę: możesz, mucha: musze, słuchać: słyszeć, wiązać: wiąże, pisać: piszę, kara: karze, koło: w kole*
- wymiana spółgłosek miękkich na funkcjonalnie miękkie, np. *płacić: płacę, chodzisz: chodzę, nosisz: noszę, jeździć: jeżdżę, lepszy: lepsi, duży: duzi*.

II. Odmiana rzeczowników

1. Rodzaj

Polskie rzeczowniki należą do jednego z trzech rodzajów: **męskiego**, np. *aktor, syn, lekarz, koń, tryb, kubek, zamek*, **żeńskie**, np. *babcia, zima, sekretarka, kara, kielbasa, norma, aktywność* lub **nijakiego**, np. *niemowlę, dziecko, zwycięstwo*. Rzeczowniki żywotne mają w zasadzie rodzaj naturalny, który oznacza płeć męską lub żeńską albo sygnalizuje niedorosłość istoty żywej. Rodzaj rzeczowników nieżywotnych ma charakter konwencyjny. Wykładnikiem rodzaju wszystkich rzeczowników jest ich forma fleksyjna, zwłaszcza w mianowniku l. poj.

Rzeczowniki rodzaju męskiego są zakończone na:

- **ø** (zero morfologiczne) z poprzedzającą spółgłoską twardą, miękką lub funkcjonalnie miękką, np. *pan, dom, aparat, liść, pokój, mąż*;
- **o** z poprzedzającą spółgłoską miękką, np. *dziadzio, Kazio*;
- **a** z poprzedzającą spółgłoską twardą lub miękką, np. *mężczyzna, artysta, sędzia*.

Rzeczowniki rodzaju żeńskiego są zakończone na:

- **o** (zero morfologiczne) z poprzedzającą spółgłoską twardą, miękką lub funkcjonalnie miękką, np. *kwiat, miłość, twarz, noc*;
- **a** z poprzedzającą spółgłoską twardą, miękką albo funkcjonalnie miękką, np. *babcia, krowa, bajka, kolejka, praca*;
- **i** z poprzedzającą spółgłoską miękką, np. *pani, gospodyni*.

Rzeczowniki rodzaju nijakiego są zakończone na:

- **o** z poprzedzającą spółgłoską twardą, np. *dziecko, okno, drzewo*;
- **e** z poprzedzającą spółgłoską miękką lub funkcjonalnie miękką, np. *zdanie, serce, morze*;
- **ę** z poprzedzającą spółgłoską miękką lub funkcjonalnie miękką, np. *imię, zwierzę, niemowlę*.

2. Liczba

Polskie rzeczowniki odmieniają się przez dwie liczby: **pojedynczą i mnogą**, np. *profesor – profesorowie, ołówek – ołówki, kobieta – kobiety, drzewo – drzewa*. Niektóre rzeczowniki używane są tylko w liczbie pojedynczej, np. *sprawiedliwość, cisza, mówienie, żelazo, ptactwo, obuwie*, a niektóre – tylko w liczbie mnogiej, np. *drzwi, nożyczki, usta, skrzypce, imieniny*.

3. Odmiana przez przypadki (deklinacja)

W języku polskim używa się siedmiu przypadków:

Mianownik (M.) kto?, co?

Dopełniacz (D.) kogo?, czego?

Celownik (C.) komu?, czemu?

Biernik (B.) kogo?, co?

Narzędnik (N.) kim?, czym?

Miejscownik (Ms.) o kim?, o czym?

Wołacz (W.) o!

4. Wzory deklinacyjne rzeczowników

Rzeczowniki rodzaju męskiego

Liczba pojedyncza

M.	profesor-ø	chłop-ø	stół-ø	liść-ø	koń-ø	dziadzi-o
D.	profesor-a	chłop-a	stół-u	liści-a	koni-a	dziadzi-a
C.	profesor-owi	chłop-u	stół-owi	liści-owi	koni-owi	dziadzi-owi
B.	profesor-a	chłop-a	stół-ø	liści-a	koni-a	dziadzi-a
N.	profesor-em	chłop-em	stół-em	liści-em	koni-em	dziadzi-em
Ms.	profesorz-e	chłopi-e	stół-e	liści-u	koni-u	dziadzi-u
W.	profesorz-e	chłopi-e	stół-e	liści-u	koni-u	dziadzi-u

Liczba mnoga

M.	profesor-owie	chłop-i	stoły	liści-e	koni-e	dziadzi-owie
D.	profesor-ów	chłop-ów	stołów	liści-i	kon-i	dziadzi-ów
C.	profesor-om	chłop-om	stołom	liści-om	koni-om	dziadzi-om
B.	profesor-ów	chłop-ów	stoły	liści-e	koni-e	dziadzi-ów
N.	profesor-ami	chłop-ami	stołami	liści-mi	koń-mi	dziadzi-ami
Ms.	profesor-ach	chłop-ach	stołach	liści-ach	koni-ach	dziadzi-ach
W.	profesor-owie	chłop-i	stoły	liści-e	koni-e	dziadzi-owie

Odmianę szczególną posiadają rzeczowniki męskie typu *poeta*, *kosmonauta*, które w liczbie pojedynczej odmieniają się jak rzeczowniki rodzaju żeńskiego, a w liczbie mnogiej jak rzeczowniki rodzaju męskiego. Natomiast rzeczowniki typu *sędzia*, *hrabia* w liczbie pojedynczej odmieniają się jak przymiotniki rodzaju męskiego lub żeńskiego, a w liczbie mnogiej jak rzeczowniki rodzaju męskiego, zaś *leśniczy*, *przewodniczący* zarówno w liczbie pojedynczej, jak i mnogiej odmieniają się jak przymiotniki rodzaju męskiego, a w liczbie mnogiej – jak rodzaju męskoosobowego. Oto wzorce ich odmiany:

Liczba pojedyncza

M.	poet-a	sędzi-a	leśnicz-y
D.	poet-y	sędzi-ego	leśnicz-ego
C.	poeci-e	sędzi-emu	leśnicz-emu
B.	poet-ę	sędzi-ego	leśnicz-ego
N.	poet-ą	sędzi-ą	leśnicz-ym
Ms.	poeci-e	sędzi-m	leśnicz-ym
W.	poet-o	sędzi-o	leśnicz-y

Liczba mnoga

M.	poec-i	sędzi-owie	leśnicz-y
D.	poet-ów	sędzi-ów	leśnicz-yh
C.	poet-om	sędzi-om	leśnicz-ym
B.	poet-ów	sędzi-ów	leśnicz-yh
N.	poet-ami	sędzi-ami	leśnicz-ymi
Ms.	poet-ach	sędzi-ach	leśnicz-yh
W.	poec-i	sędzi-owie	leśnicz-y

Rzeczowniki rodzaju żeńskiego

Liczba pojedyncza

M.	wod-a	matk-a	kuchni-a	róż-a	pan-i	twarz-ø
D.	wod-y	matk-i	kuchn-i	róż-y	pan-i	twarz-y
C.	wodzi-e	matc-e	kuchn-i	róż-y	pan-i	twarz-y
B.	wod-ę	matk-ę	kuchni-ę	róż-ę	pani-ą	twarz-ø
N.	wod-ą	matk-ą	kuchni-ą	róż-ą	pani-ą	twarz-ą
Ms.	wodzi-e	matc-e	kuchn-i	róż-y	pan-i	twarz-y
W.	wod-o	matk-o	kuchni-o	róż-o	pan-i	twarz-ø

Liczba mnoga

M.	wod-y	matk-i	kuchni-e	róż-e	pani-e	twarz-e
D.	wód-ø	matek-ø	kuchni-i	róż-ø	pań-ø	twarz-y
C.	wod-om	matk-om	kuchni-om	róż-om	pani-om	twarz-om
B.	wod-y	matk-i	kuchni-e	róż-e	pani-e	twarz-e
N.	wod-ami	matk-ami	kuchni-ami	róż-ami	pani-ami	twarz-ami
Ms.	wod-ach	matk-ach	kuchni-ach	róż-ach	pani-ach	twarz-ach
W.	wod-y	matk-i	kuchni-e	róż-e	pani-e	twarz-e

Rzeczowniki rodzaju nijakiego

Liczba pojedyncza

M.	drzew-o	zadani-e	zwierz-ę
D.	drzew-a	zadani-a	zwierz-ęci-a
C.	drzew-u	zadani-u	zwierz-ęci-u
B.	drzew-o	zadani-e	zwierz-ę
N.	drzew-em	zadani-em	zwierz-ęci-em

Ms.	drzew-ie	zadani-u	zwierzęci-u
W.	drzew-o	zadani-e	zwierzę-ę

Liczba mnoga

M.	drzew-a	zadani-a	zwierząt-a
D.	drzew-ø	zadań-ø	zwierząt-ø
C.	drzew-om	zadani-om	zwierząt-om
B.	drzew-a	zadani-a	zwierząt-a
N.	drzew-ami	zadani-ami	zwierząt-ami
Ms.	drzew-ach	zadani-ach	zwierząt-ach
W.	drzew-a	zadani-a	zwierząt-a

Odmianę szczególną posiadają rzeczowniki rodzaju nijakiego typu *gimnazjum*, *muzeum*. W liczbie pojedynczej we wszystkich przypadkach używa się formy mianownika *gimnazjum*, *muzeum*. Natomiast w liczbie mnogiej rzeczowniki te odmieniają się według następującego schematu:

M.	gimnazj-a	muze-a
D.	gimnazj-ów	muze-ów
C.	gimnazj-om	muze-om
B.	gimnazj-a	muze-a
N.	gimnazj-ami	muze-ami
Ms.	gimnazj-ach	muze-ach
W.	gimnazj-a	muze-a

Również odmianę szczególną posiadają rzeczowniki, które nie mają liczby pojedynczej i w związku z tym nie posiadają rodzaju, a w zdaniach łączą się z formami przymiotnika, zaimka i czasownika w czasie przeszłym, charakterystycznymi dla rodzaju niemęskoosobowego, np. *białe drzwi*, *skrzypce zagrały*. Oto schemat ich odmiany w liczbie mnogiej:

M.	drzw-i	skrzypc-e
D.	drzw-i	skrzypiec-ø
C.	drzwi-om	skrzypc-om
B.	drzw-i	skrzypc-e
N.	drzwi-ami	skrzypc-ami
Ms.	drzwi-ach	skrzypc-ach
W.	drzw-i	skrzypc-e

Kilka polskich rzeczowników – oznaczających zwłaszcza parzystość – zachowało w odmianie przez przypadki w liczbie mnogiej swoiste formy, które są śladem stosowania dawnej liczby podwójnej. Są to zwłaszcza rzeczowniki: *oko*, *ręka*, *ucho*, nazywające części ciała. Swoistości występują tylko w odmianie w liczbie mnogiej:

M.	ocz-y	usz-y	ręc-e
D.	ocz-u/ócz	usz-u/usz-ów	rąk-ø
C.	ocz-om	usz-om	ręk-om
B.	ocz-y	usz-y	ręc-e
N.	ocz-ami/ocz-yma	usz-ami/usz-yma	ręk-ami/ręk-oma
Ms.	ocz-ach	usz-ach	ręk-ach
W.	ocz-y	usz-y	ręc-e

Bywają w języku polskim takie rzeczowniki (ale także przymiotniki, przysłówki i czasowniki), które tworzą formy liczby mnogiej (formy stopnia wyższego i najwyższego, czasu przeszłego) od zupełnie innych wyrazów. Szczegółowe informacje podane są w opisie gramatycznym w poszczególnych artykułach hasłowych. Spośród rzeczowników są to na przykład pary (zwane supletywnymi): *człowiek* – *ludzie*, *rok* – *lata*.

III. Odmiana przymiotników

Polskie przymiotniki odmieniają się przez rodzaje, liczby i przypadki. W liczbie pojedynczej przymiotniki przybierają formy rodzaju męskiego, żeńskiego i nijakiego, a w liczbie mnogiej – rodzaju męskoosobowego lub niemęskoosobowego. Formy męskoosobowe przymiotników łączą się z rzeczownikami męskimi osobowymi, np. *profesor, chłopiec, pan*, a niemęskoosobowe z męskimi nieosobowymi, żeńskimi i nijakimi, np. *kot, stół, matka, woda, dziecko, pole*. Oto schematy odmiany przez rodzaje, liczby i przypadki:

Liczba pojedyncza

Rodzaj męski

M.	biał-y	czyst-y	drog-i	star-y	such-y	wysok-i
D.	biał-ego	czyst-ego	drogi-ego	star-ego	such-ego	wysoki-ego
C.	biał-emu	czyst-emu	drogi-emu	star-emu	such-emu	wysoki-emu
B.	biał-ego	czyst-ego	drogi-ego	star-ego	such-ego	wysoki-ego
N.	biał-ym	czyst-ym	drog-im	star-ym	such-ym	wysok-im
Ms.	biał-ym	czyst-ym	drog-im	star-ym	such-ym	wysok-im
W.	biał-y	czyst-y	drog-i	star-y	such-y	wysok-i

Rodzaj żeński

M.	biał-a	czyst-a	drog-a	star-a	such-a	wysok-a
D.	biał-ej	czyst-ej	drogi-ej	star-ej	such-ej	wysoki-ej
C.	biał-ej	czyst-ej	drogi-ej	star-ej	such-ej	wysoki-ej
B.	biał-ą	czyst-ą	drog-ą	star-ą	such-ą	wysok-ą
N.	biał-ą	czyst-ą	drog-ą	star-ą	such-ą	wysok-ą
Ms.	biał-ej	czyst-ej	drogi-ej	star-ej	such-ej	wysoki-ej
W.	biał-a	czyst-a	drog-a	star-a	such-a	wysok-a

Rodzaj nijaki

M.	biał-e	czyst-e	drogi-e	star-e	such-e	wysoki-e
D.	biał-ego	czyst-ego	drogi-ego	star-ego	such-ego	wysoki-ego
C.	biał-emu	czyst-emu	drogi-emu	star-emu	such-emu	wysoki-emu
B.	biał-e	czyst-e	drogi-e	star-e	such-e	wysoki-e
N.	biał-ym	czyst-ym	drog-im	star-ym	such-ym	wysok-im
Ms.	biał-ym	czyst-ym	drog-im	star-ym	such-ym	wysok-im
W.	biał-e	czyst-e	drogi-e	star-e	such-e	wysoki-e

Liczba mnoga

Rodzaj męskoosobowy

M.	biał-i	czyśc-i	drodz-y	starz-y	sus-i	wysoc-y
D.	biał-ych	czyst-ych	drog-ich	star-ych	such-ych	wysok-ich
C.	biał-ym	czyst-ym	drog-im	star-ym	such-ym	wysok-im
B.	biał-ych	czyst-ych	drog-ich	star-ych	such-ych	wysok-ich
N.	biał-y mi	czyst-y mi	drog-im i	star-y mi	such-y mi	wysok-im i
Ms.	biał-y ch	czyst-y ch	drog-ich	star-y ch	such-y ch	wysok-ich
W.	biał-i	czyśc-i	drodz-y	starz-y	sus-i	wysoc-y

Rodzaj niemęskoosobowy

M.	biał-e	czyst-e	drog-ie	star-e	such-e	wysoki-e
D.	biał-y ch	czyst-y ch	drog-ich	star-y ch	such-y ch	wysok-ich
C.	biał-ym	czyst-ym	drog-im	star-ym	such-ym	wysok-im
B.	biał-e	czyst-e	drogi-e	star-e	such-e	wysoki-e

N.	biał-y mi	czyst-y mi	drog-imi	star-y mi	such-y mi	wysok-imi
Ms.	biał-y ch	czyst-y ch	drog-ich	star-y ch	such-y ch	wysok-ich
W.	biał-e	czyst-e	drogi-e	star-e	such-e	wysoki-e

Według podanych schematów odmieniają się także imiesłowy przymiotnikowe tworzone od czasowników (zob. niżej). Są to imiesłowy czynne czasu teraźniejszego, np. *idący, mówiący, proszący, bolący*, i imiesłowy bierne czasu przeszłego, np. *umyty, uczesany, zdobyty, zdobywany, uszyty, wyszywany*. Mają one odpowiednie formy liczby pojedynczej lub mnogiej oraz formy rodzaju męskiego, żeńskiego, nijakiego, męskoosobowego, nie-męskoosobowego, np. l. poj. *proszący – prosząca – proszące* i l. mn. *proszący – proszące*; l. poj. *zdobyty – zdobyta – zdobyte* i l. mn. *zdobyli – zdobyte*.

IV. Stopniowanie przymiotników i przysłówków

Polskie przymiotniki i przysłówki podlegają stopniowaniu. Stopień wyższy i najwyższy tworzy się od przymiotników i przysłówków w sposób prosty (syntetyczny) i opisowy (analityczny). Syntetyczne formy stopni przymiotnika tworzy się, dodając do tematu przyrostek **-szy** lub **-ejszy** w stopniu wyższym, a do tak utworzonej formy przedrostek **naj-** w stopniu najwyższym.

Stopień wyższy przysłówków tworzy się przez dodanie przyrostka **-ej**, a najwyższy – przez dodanie przedrostka **naj-**.

W tematach stopniowanych przymiotników i przysłówków mogą przy tym zachodzić odpowiednie wymiany samogłoskowe i spółgłoskowe (zob. wyżej). Oto schematy stopniowania przymiotników i utworzonych od nich przysłówków:

Przymiotniki			Przysłówki		
biały	biel-szy	naj-biel-szy	biało	biel-ej	naj-biel-ej
czysty	czyst-szy	naj-czyst-szy	czysto	czyści-ej	naj-czyści-ej
drogi	droż-szy	naj-droż-szy	drogo	droż-ej	naj-droż-ej
stary	star-szy	naj-star-szy	staro	starz-ej	naj-starz-ej
wysoki	wyż-szy	naj-wyż-szy	wysoko	wyż-ej	naj-wyż-ej
ładny	ładniej-szy	naj-ładni-ejszy	ładnie	ładni-ej	naj-ładni-ej
piękny	piękni-ejszy	naj-piękni-ejszy	pięknie	piękni-ej	naj-piękni-ej

Są wśród polskich przymiotników i przysłówków pary tzw. supletywne, kiedy stopień wyższy (i najwyższy) jest tworzony od zupełnie innego (niż podstawowy) wyrazu, np.:

dobry	lep-szy	naj-lep-szy	dobrze	lepi-ej	naj-lepi-ej
zły	gor-szy	naj-gor-szy	źle	gorz-ej	naj-gorz-ej

Od części przymiotników i przysłówków nie tworzy się form stopnia wyższego i najwyższego (informacje o tym podane są przy opisie gramatycznym w odpowiednich artykułach hasłowych i części słownikowej: *nie stopniuje się*). Od niektórych takich niestopniowalnych przymiotników i przysłówków w ogóle nie można tworzyć formy stopnia wyższego i najwyższego ze względów logiczno-znaczeniowych, np. *łukowy, polny, żelazny, państwowy, radiowy*. Od jeszcze innych przymiotników i przysłówków nie tworzy się form prostych (syntetycznych), natomiast można ich używać w funkcji stopnia wyższego i najwyższego utworzonych w sposób opisowy (analityczny), dodając do podstawowej formy przymiotnika lub przysłówka oddzielne słowa: *bardziej, najbardziej, więcej, najwięcej*, np. *bardziej słoneczny, najbardziej słoneczny, bardziej słonecznie, najbardziej słonecznie, bardziej chory, najbardziej chory*.

Imiesłowy przymiotnikowe i przysłówkowe – jakkolwiek podobne znaczeniowo do przymiotników lub przysłówków – nie stopniują się.

V. Tworzenie i odmiana liczebników

Polskie liczebniki dzielą się przede wszystkim na główne i porządkowe. Wszystkie odmieniają się przez rodzaje i przypadki, a liczebniki porządkowe oraz liczebniki główne *jeden* i *dwa* także przez liczby¹.

1. Lista wybranych liczebników głównych
i odpowiadających im porządkowych (wraz z oznaczeniami cyfrowymi w systemie arabskim i rzymskim):

1	I	jeden	pierwszy
2	II	dwa	drugi
3	III	trzy	trzeci
4	IV	cztery	czwarty
5	V	pięć	piąty
6	VI	sześć	szósty
7	VII	siedem	siódmy
8	VIII	osiem	ósmy
9	IX	dziewięć	dziewiąty
10	X	dziesięć	dziesiąty
11	XI	jedenaście	jedenasty
12	XII	dwanaście	dwunasty
13	XIII	trzynaście	trzynasty
14	XIV	czternaście	czternasty
15	XV	piętnaście	piętnasty
16	XVI	szesnaście	szesnasty
17	XVII	siedemnaście	siedemnasty
18	XVIII	osiemnaście	osiemnasty
19	XIX	dziewiętnaście	dziewiętnasty
20	XX	dwadzieścia	dwudziesty
30	XXX	trzydzieści	trzydziesty
40	XL	czterdzieści	czterdziesty
50	L	pięćdziesiąt	pięćdziesiąty
60	LX	sześćdziesiąt	sześćdziesiąty
70	LXX	siedemdziesiąt	siedemdziesiąty
80	LXXX	osiemdziesiąt	osiemdziesiąty
90	XC	dziewięćdziesiąt	dziewięćdziesiąty
100	C	sto	setny
200	CC	dwieście	dwusetny
300	CCC	trzysta	trzechsetny
400	CD	czterysta	czterechsetny
500	D	pięćset	pięćsetny
600	DC	sześćset	sześćsetny
700	DCC	siedemset	siedemsetny
800	DCCC	osiemset	osiemsetny
900	CM	dziewięćset	dziewięćsetny
1000	M	tysiąc	tysięczny
1 000 000	–	milion	milionowy
1 000 000 000	–	miliard	miliardowy
1 000 000 000 000	–	bilion	bilionowy

¹ W niektórych ujęciach liczebnik *jeden* bywa interpretowany także jako przymiotnik, np. w konstrukcjach typu: *jedni uczniowie już poszli, inni jeszcze nie*; wówczas liczebnik *jeden* nie odmienia się przez liczby, a odmienia się tak tylko przymiotnik *jeden*.

2. Wzory odmian wybranych liczebników głównych

Liczebnik **jeden** w rodzaju – kolejno – męskim, żeńskim, nijakim (w liczbie pojedynczej) i męskoosobowym i niemęskoosobowym (w liczbie mnogiej):

M.	jeden-ø	jedn-a	jedn-o	jedn-i	jedn-e
D.	jedn-ego	jedn-ej	jedn-ego	jedn-ych	jedn-ych
C.	jedn-emu	jedn-ej	jedn-emu	jedn-ym	jedn-ym
B.	jedn-ego/jeden	jedn-ą	jedn-o	jedn-ych	jedn-e
N.	jedn-ym	jedn-ą	jedn-ym	jedn-ymi	jedn-ymi
Ms.	jedn-ym	jedn-ej	jedn-ym	jedn-ych	jedn-ych
W.	jeden-ø	jedn-a	jedn-o	jedn-i	jedn-e

Liczebnik **dwa** w rodzaju – kolejno – męskim, żeńskim i niemęskoosobowym:

M.	dwa-j	dwi-e	dw-a
D.	dw-óch/dw-u	dw-óch/dw-u	dw-óch/dw-u
C.	dw-om/dw-óm/dw-u	dw-om/dw-óm/dw-u	dw-om/dw-óm/dw-u
B.	dw-óch/dw-u	dwi-e	dw-a
N.	dw-oma/dw-u	dwi-ema/dw-oma/dw-u	dw-oma/dw-u
Ms.	dw-óch/dw-u	dw-óch/dw-u	dw-óch/dw-u
W.	dwa-j	dwi-e	dw-a

Liczebniki **trzy**, **cztery** i **pięć** w rodzaju – kolejno – męskoosobowym i niemęskoosobowym:

M.	trz-ej	czter-ej	pięci-u	trz-y	czter-y	pięć-ø
D.	trz-ech	czter-ech	pięci-u	trz-ech	czter-ech	pięci-u
C.	trz-em	czter-em	pięci-oma	trz-em	czter-em	pięci-oma
B.	trz-ech	czter-ech	pięci-u	trz-y	czter-y	pięć-ø
N.	trz-ema	czter-ema	pięci-oma/pięci-u	trz-ema	czter-ema	pięci-oma/pięci-u
Ms.	trz-ech	czter-ech	pięci-u	trz-ech	czter-ech	pięci-u
W.	trz-ej	czter-ej	pięci-u	trz-y	czter-y	pięć-ø

Liczebnik **siedem** w rodzaju – kolejno – męskoosobowym i niemęskoosobowym:

M.	siedmi-u	siedem-ø
D.	siedmi-u	siedmi-u
C.	siedmi-u	siedmi-u
B.	siedmi-u	siedem-ø
N.	siedmi-oma/siedmi-u	siedmi-oma/siedmi-u
Ms.	siedmi-u	siedmi-u
W.	siedmi-u	siedem-ø

Liczebniki **sześć**, **dziwięć** i **dziesięć** odmieniają się jak liczebnik **pięć**, liczebniki **osiem** jak **siedem**.

Liczebniki od **jedenaste** do **dziętnaste** (liczebnik **jedenaste** ma w mianowniku formę męskoosobową **jedenastu**):

M.	jedenast-u	jedenaste-e
D.	jedenast-u	jedenast-u
C.	jedenast-u	jedenast-u
B.	jedenast-u	jedenaste-e
N.	jedenast-oma/jedenast-u	jedenast-oma/jedenast-u
Ms.	jedenast-u	jedenast-u
W.	jedenast-u	jedenast-u

Liczebniki od **dwadzieścia** do **czterdzieści** (liczebnik **dwadzieścia** ma w mianowniku rodzaju męskoosobowego formę **dwudziestu**):

M.	trzydziest-u	trzydzieśc-i
D.	trzydziest-u	trzydziest-u
C.	trzydziest-u	trzydziest-u
B.	trzydziest-u	trzydzieśc-i
N.	trzydziest-oma/trzydziest-u	trzydziest-oma/trzydziest-u
Ms.	trzydziest-u	trzydziest-u
W.	trzydziest-u	trzydzieśc-i

Liczebniki od **pięćdziesiąt** do **dziewięćdziesiąt**:

M.	pięćdziesięci-u	pięćdziesiąt-ø
D.	pięćdziesięci-u	pięćdziesięci-u
C.	pięćdziesięci-u	pięćdziesięci-u
B.	pięćdziesięci-u	pięćdziesiąt-ø
N.	pięćdziesięci-oma/pięćdziesięci-u	pięćdziesięci-oma/pięćdziesięci-u
Ms.	pięćdziesięci-u	pięćdziesięci-u
W.	pięćdziesięci-u	pięćdziesiąt-ø

Liczebniki **sto** i **dwieście**:

M.	st-u	st-o	dwust-u	dwieści-e
D.	st-u	st-u	dwust-u	dwust-u
C.	st-u	st-u	dwust-u	dwust-u
B.	st-u	st-o	dwust-u	dwieści-e
N.	st-oma/st-u	st-oma/st-u	dwust-oma/dwust-u	dwust-oma/dwust-u
Ms.	st-u	st-u	dwust-u	dwust-u
W.	st-u	st-o	dwust-u	dwieści-e

Liczebniki **trzysta** i **czterysta**:

M.	trzyst-u	trzyst-a
D.	trzyst-u	trzyst-u
C.	trzyst-u	trzyst-u
B.	trzyst-u	trzyst-a
N.	trzyst-oma/trzyst-u	trzyst-oma/trzyst-u
Ms.	trzyst-u	trzyst-u
W.	trzyst-u	trzyst-a

Liczebniki od **pięćset** do **dziewięćset** odmieniają się w ten sposób, że formy przypadków przybiera tylko pierwsza ich część, odmieniana tak jak liczebniki od **pięć** do **dziewięć**, częstka **-set** pozostaje nieodmienna.

Liczebniki **tysiąc**, **milion**, **bilion**, **trylion** odmieniają się jak rzeczowniki nieżywotne².

Liczebniki nieokreślone **kilkanaście**, **kilkadziesiąt**, **kilkaset** odmieniają się jak liczebniki określone: **kilkanaście** jak **dwanaście**, **kilkadziesiąt** jak **pięćdziesiąt**, **kilkaset** jak **pięćset**.

3. Odmiana liczebników porządkowych

Liczebniki porządkowe odmieniają się jak przymiotniki z zachowaniem form liczby, rodzaju i przypadku, przy czym formy męskoosobowe tworzy się tylko od przymiotników *pierwsi*, *drudzy*, *trzeci*, *czwarcy*. Następne – począwszy od piąty – mają tylko formy niemęskoosobowe (*piąte*, *szóste* itd.).

² Również te liczebniki mogą być traktowane jako rzeczowniki.

4. Odmiana liczebników złożonych

Liczebniki złożone – zarówno główne, jak i porządkowe – są zbudowane z kilku wyrazów, np. *dwadzieścia trzy – dwudziesty trzeci; dwieście trzydzieści siedem – dwieście trzydziesty siódmy; tysiąc dziewięćset czterdzieści pięć – tysiąc dziewięćset czterdziesty piąty*.

W konstrukcjach dwuwyrazowych odmieniają się oba wyrazy, np. *dwudziestu trzech – dwudziestego trzeciego*; w konstrukcjach trójwyrazowych liczebników głównych odmieniają się wszystkie trzy człony, np. *dwustu trzydziestu siedmiu*, natomiast w trójwyrazowych liczebnikach porządkowych odmieniają się tylko dwa ostatnie człony, np. *dwieście trzydziesty siódmy*.

W konstrukcjach cztero- i więcejczłonowych liczebników głównych odmieniają się trzy ostatnie człony, np. *tysiąc dziewięćset czterdziestu pięciu*, natomiast w liczebnikach porządkowych – dwa ostatnie człony, np. *tysiąc dziewięćset czterdziestego piątego*.

5. Odmiana liczebników zbiorowych

Liczebniki zbiorowe tworzy się od liczebników głównych od *dwa* do *dziewięćdziesiąt*, np. *dwoje, troje, czworo, pięcioro, dwadzieścioro*. Mają one formę rodzaju nijakiego liczby pojedynczej i odmieniają się według następującego wzoru:

M.	dwoj-e	pięcior-o
D.	dwoj-ga	pięcior-ga
C.	dwoj-gu	pięcior-gu
B.	dwoj-e	pięcior-o
N.	dwoj-giem	pięcior-giem
Ms.	dwoj-gu	pięcior-gu
W.	dwoj-e	pięcior-o

VI. Odmiana zaimków

Zaimki zastępują w użyciu różne części mowy: rzeczowniki (np. zaimki osobowe, wskazujące), przymiotniki (np. zaimki dzierżawcze), przysłówki, liczebniki. Część spośród nich odmienia się tak jak zastępowane przez nie części mowy, np. przez liczby, rodzaje, przypadki, część zaś zastępująca przysłówki jest nieodmienna, np. *tutaj, tam*. Najważniejsze zaimki zamieszczone są w części słownikowej. Tu podajemy wzory odmiany niektórych zaimków:

1. Odmiana zaimków osobowych i wskazujących

Liczba pojedyncza

M.	ja	ty	–	on	ona	ono
D.	mnie/mię	ciebie/cię	siebie/się	jego/go/niego	jej	jego/go
C.	mnie/mi	tobie/ci	sobie	jemu/mu	jej/niej	jemu/mu/niemu
B.	mnie/mię	ciebie/cię	siebie/się	jego/go	ją/nią	jego/go
N.	mną	tobą	sobą	nim	nią	nim
Ms.	mnie	tobie	sobie	nim	niej	nim
W.	ja	ty	–	on	ona	ono
M.	ten	ta	to	taki	taka	takie
D.	tego	tej	tego	takiego	takiej	takiego
C.	temu	tej	temu	takiemu	takiej	takiemu
B.	tego	tę	to	takiego	taką	takie
N.	tym	tą	tym	takim	taką	takim
Ms.	tym	tej	tym	takim	takiej	takim
W.	ten	ta	to	taki	taka	takie

Liczba mnoga

M.	my	wy	oni	one	tacy	takie
D.	nas	was	ich/nich	ich/nich	takich	takich
C.	nam	wam	im/nim	im/nim	takim	takim
B.	nas	was	ich/nich	je/nie	takich	takie
N.	nami	wami	nimi	nimi	takimi	takimi
Ms.	nas	was	nich	nich	takich	takich
W.	my	wy	oni	one	tacy	takie

2. Odmiana zaimków dzierżawczych**Liczba pojedyncza**

M.	mój	moja	moje
D.	mojego/mego	mojej/mej	mojego/mego
C.	mojemu/memu	mojej/mej	mojemu/memu
B.	mojego/mego	moją/mą	moje/me
N.	moim/mym	moją/mą	moim/mym
Ms.	moim/mym	mojej/mej	moim/mym
W.	mój	moja	moje
M.	twój	twoja	twoje/twe
D.	twojego/twego	twojej/twej	twojego/twego
C.	twojemu/twemu	twojej/twej	twojemu/twemu
B.	twojego/twego	twoją/twą	twoje/twe
N.	twoim/twym	twoją/twą	twoim/twym
Ms.	twoim/twym	twojej/twej	twoim/twym
W.	twój	twoja	twoje

Liczba mnoga

M.	moi	moje	twoi	twoje/twe
D.	moich/mych	moich/mych	twoich/twych	twoich/twych
C.	moim/mym	moim/mym	twoim/twym	twoim/twym
B.	moich/mych	moje/me	twoich/twych	twoje/twe
N.	moimi/mymi	moimi/mymi	twoimi/twymi	twoimi/twymi
Ms.	moich/mych	moich/mych	twoich/twych	twoich/twych
W.	moi	moje	twoi	twoje

3. Odmiana zaimków pytajnych i zaprzeczonych

M.	kto	co	nikt	nic
D.	kogo	czego	nikogo	niczego
C.	komu	czemu	nikomu	niczemu
B.	kogo	co	nikogo	nic
N.	kim	czym	nikim	niczym
Ms.	o kim	o czym	nikim	niczym
W.	kto	co	nikt	nic

Pozostałe zaimki odmienne odmieniają się w sposób analogiczny do przytoczonych wzorów odmiany zaimków lub przymiotników. Na przykład zaimki *czyj, czyja, czyje* odmieniają się jak *mój, moja, moje*; zaimki pytajne *jaki, jaka, jakie; który, która, które* odmieniają się jak przymiotniki (por. wyżej).

VII. Odmiana czasowników

Polskie czasowniki mają następujące formy:

1. aspekt (i krotność)
2. tryby (oznajmujący, rozkazujący i przypuszczający/warunkowy)
3. strony (czynna, bierna, zwrotna)
4. czasy (teraźniejszy, przeszły, przyszły)
5. liczby (pojedyncza i mnoga)
6. osoba (pierwsza, druga, trzecia)
7. rodzaje (tylko w czasie przeszłym i przyszłym złożonym: męski, żeński, nijaki, męskoosobowy, niemęskoosobowy).

1. Tworzenie form dokonanych i niedokonanych, jednokrotnych i wielokrotnych

Polskie czasowniki występują w parach ze względu na aspekt dokonany lub niedokony oraz nazywanie czynności jednokrotnej i wielokrotnej. Oto przykłady par aspektowych różniących się obecnością lub nieobecnością przedrostka:

pisać	–	napisać	gotować	–	ugotować
mówić	–	omówić	biec	–	przebiec
karmić	–	nakarmić	kłamać	–	skłamać
szukać	–	poszukać	brać	–	zabrać
robić	–	zrobić	wieźć	–	zwieźć
jechać	–	pojechać	nieść	–	przynieść
ruszyć	–	wyruszyć	kroić	–	pokroić
czytać	–	przeczytać	gonić	–	dogonić

Używane są też pary aspektowe supletywne, w których występują dwa różne wyrazy: *brać* – *wziąć*, *przełożyć* – *przekładać*, *widzieć* – *zobaczyć*, *mówić* – *powiedzieć*, albo tworzone są przez wymiany głoskowe: *doświadczać* – *doświadczyć*, *doradzać* – *doradzić*, *odkurzać* – *odkurzyć*.

Niektóre czasowniki używane są w znaczeniach dokonanych i niedokonanych jednocześnie: *potrafić*, *zdołać*, *kazać*.

Cechą charakterystyczną czasowników niedokonanych jest to, że tworzą one czas przyszły w sposób opisowy: *będę pisał*, *będę gotował*, *będę robił*. Czasowniki dokonane natomiast tworzą czas przyszły prosty: *napiszę*, *ugotuję*, *zrobię* i nie tworzą form czasu teraźniejszego (a tylko czas przeszły i przyszły prosty: *napiszę* – *napisałem*, *ugotuję* – *ugotowałam*, *zrobię* – *zrobiłem*).

Czasowniki jednokrotne nazywają czynność wykonywaną tylko raz, np. *podskoczyć*, *zapisać*, *wywiesić*, a wielokrotne – czynność powtarzalną, wykonywaną wielokrotnie: *podskakiwać*, *zapisywać*, *wywieszać*. Są one tworzone zwłaszcza przez dodanie odpowiedniego przyrostka, np. **-ywać/-iwać**; **-ować/-awać** albo przez wymianę samogłoskową, np. *wieźć*: *wozić*; *nieść*: *nosić*.

Szczegółowe informacje na temat tego, czy czasownik jest dokonany czy niedokony, czy dwuaspektowy, czy nazywa czynność jednokrotną czy wielokrotną, są podane w opisie gramatycznym przy poszczególnych hasłach słownikowych czy definicjach znaczeń.

2. Tworzenie form trybu

Podstawową formą w tym zakresie jest **tryb oznajmujący**. Poszczególne formy podane są we wzorach odmian (por. niżej). Formy **trybu rozkazującego** dla drugiej osoby czasu teraźniejszego w liczbie pojedynczej są podane w opisie gramatycznym przy poszczególnych hasłach. Do tej formy dodaje się końcówki **-my**, np. *czyń-my*, *czytaj-my*, przy tworzeniu form drugiej osoby liczby mnogiej. Dla utworzenia trybu rozkazującego

w pierwszej i trzeciej osobie liczby pojedynczej oraz trzeciej osobie liczby mnogiej używa się oddzielnego wyrazu **niech**, np. *niech czyni, niech czynią, niech czyta, niech czytają, niech skonam, niech padną*.

Formy **trybu przypuszczającego (warunkowego)** tworzy się przez dodanie części **-by-** w końcówkach form czasu przeszłego między tematem a końcówką osobową. W ten sposób powstają złożone końcówki **-bym, -byś, -by-ø, -byśmy, -byście, -by-ø**, np.: *pisał-bym, pisał-byś, pisa-by-ø, pisali-byśmy, pisali-byście, pisali-by-ø, niosta-bym, niosta-byś, niosta-by-ø, niosty-byśmy, niosty-byście, niosty-by-ø*.

Złożone końcówki charakterystyczne dla trybu przypuszczającego mogą być używane jako oddzielne wyrazy, np. *bym poszedł, byś poszedł, by poszedł, byśmy poszli, byście poszli, by poszli, bym niosta, byś niosta, by niosta, byśmy niosty, byście niosty, by niosty*. Występują one także w wyrazach oznaczających życzenie lub polecenie: *żeby, żebyś, żeby, żebyśmy, żebyście, żeby*. Formy trybu przypuszczającego utworzone z użyciem części **-by-** stanowią wyjątki od zasady akcentowania polskich wyrazów na przedostatniej sylabie od końca (zob. wyżej) i są akcentowane na czwartej sylabie od końca, np. *poszli-by-śmy, niosty-by-śmy*.

3. Tworzenie form strony

Podstawową formą polskiego czasownika jest **strona czynna**. Formy **strony zwrotnej** tworzy się przez dodanie zaimka **się**. Niektóre polskie czasowniki występują tylko w tej formie, np. *bać się, pojawić się*, tzn. nie używa się ich ani w stronie czynnej, ani biernej. Formy **strony biernej** tworzy się przez użycie imiesłowu przymiotnikowego biernego z dodaniem form czasownika posiłkowego, przede wszystkim **być**, np. *ktoś czyta książkę/książka jest czytana przez kogoś, ktoś myje kogoś/ktoś jest myty przez kogoś, ktoś odwiedza kogoś/ktoś jest odwiedzany przez kogoś*. Formy strony biernej mogą być tworzone tylko od niektórych czasowników zwanych przechodnimi. Są to czasowniki używane w dwu wersjach tego samego zdania. W tych wersjach podmiot jest wymieniany przez dopełnienie i odwrotnie. Takie dopełnienia nazywa się bliższymi (por. niżej).

4. Tworzenie form czasu, liczby, rodzaju i osoby wybranych czasowników niedokonanych

Czas teraźniejszy

Liczba pojedyncza

1. os.	czyt-am	wi-em	widz-ę	słysz-ę	rysuj-ę	tluk-ę
2. os.	czyt-asz	wi-esz	widz-isz	słysz-ysz	rysuj-esz	tlucz-esz
3. os.	czyt-a	wi-e	widz-i	słysz-y	rysuj-e	tlucz-e

Liczba mnoga

1. os.	czyt-amy	wi-emy	widz-imy	słysz-ymy	rysuj-emy	tlucz-emy
2. os.	czyt-acie	wi-ecie	widz-icie	słysz-ycie	rysuj-ecie	tlucz-ecie
3. os.	czyt-ają	wi-edzą	widz-ą	słysz-ą	rysuj-ą	tluk-ą

Czas przeszły

Liczba pojedyncza – rodzaj męski

1. os.	czytał-em	wiedział-em	widział-em	słyszał-em	rysował-em	tlukł-em
2. os.	czytał-eś	wiedział-eś	widział-eś	słyszał-eś	rysował-eś	tlukł-eś
3. os.	czytał-ø	wiedział-ø	widział-ø	słyszał-ø	rysował-ø	tlukł-ø

Liczba pojedyncza – rodzaj żeński

1. os. czytał-am	wiedział-am	widział-am	słyszał-am	rysował-am	ślukł-am
2. os. czytał-aś	wiedział-aś	widział-aś	słyszał-aś	rysował-aś	ślukł-aś
3. os. czytała-a	wiedziała-a	widziała-a	słyszała-a	rysowała-a	ślukła-a

Liczba pojedyncza – rodzaj nijaki (jest używany tylko w 3. os.)

3. os. czytał-o	wiedział-o	widział-o	słyszał-o	rysował-o	ślukł-o
-----------------	------------	-----------	-----------	-----------	---------

Liczba mnoga – rodzaj męskoosobowy

1. os. czytali-śmy	wiedzieli-śmy	widzieli-śmy	słyszeli-śmy	rysowali-śmy	ślukli-śmy
2. os. czytali-ście	wiedzieli-ście	widzieli-ście	słyszeli-ście	rysowali-ście	ślukli-ście
3. os. czytali-ø	wiedzieli-ø	widzieli-ø	słyszeli-ø	rysowali-ø	ślukli-ø

Liczba mnoga – rodzaj niemęskoosobowy

1. os. czytały-śmy	wiedziały-śmy	widziały-śmy	słyszały-śmy	rysowały-śmy	ślukły-śmy
2. os. czytały-ście	wiedziały-ście	widziały-ście	słyszały-ście	rysowały-ście	ślukły-ście
3. os. czytały-ø	wiedziały-ø	widziały-ø	słyszały-ø	rysowały-ø	ślukły-ø

Czas przyszły

Formy czasu przyszłego tworzy się z części odmiennej czasownika posiłkowego **być** w formach osobowych:

Liczba pojedyncza		Liczba mnoga	
1. os.	będę	1. os.	będziemy
2. os.	będziesz	2. os.	będziecie
3. os.	będzie	3. os.	będą

Do tych form osobowych dodaje się formy 3. osoby czasu przeszłego (zob. wyżej) w odpowiednich formach liczby, np. *będzie pisał/pisała/pisało* – *będziemy pisali/pisały* albo formę bezokolicznika, np. *będę pisać* – *będziemy pisać*.

5. Tworzenie form czasu, liczby, rodzaju i osoby wybranych czasowników dokonanych

Czasowniki dokonane nie są używane – ze względów logiczno-znaczeniowych – w czasie teraźniejszym. Można od nich tworzyć formy analogiczne do tych tworzonych od czasowników niedokonanych, jednak mają one znaczenie czasu przyszłego (nazywa się te formy czasem przyszłym prostym, którego nie mają czasowniki niedokonane). Oto przykłady wzorów odmiany wybranych czasowników dokonanych:

Czas przeszły

Liczba pojedyncza – rodzaj męski

1. os. umarł-em	skończył-em	uczynił-em	zapomniał-em	oszukał-em
2. os. umarł-eś	skończył-eś	uczynił-eś	zapomniał-eś	oszukał-eś
3. os. umarł-ø	skończył-ø	uczynił-ø	zapomniał-ø	oszukał-ø

Liczba pojedyncza – rodzaj żeński

1. os. umarł-am	skończył-am	uczynił-am	zapomniał-am	oszukał-am
2. os. umarł-aś	skończył-aś	uczynił-aś	zapomniał-aś	oszukał-aś
3. os. umarł-a	skończył-a	uczynił-ø	zapomniał-a	oszukał-a

Liczba pojedyncza – rodzaj nijaki (jest używany tylko w 3. os.)

3. os.	umarł-o	skończył-o	uczynił-o	zapomniał-o	oszukiwał-o
--------	---------	------------	-----------	-------------	-------------

Liczba mnoga – rodzaj męskoosobowy

1. os.	umarli-śmy	skończyli-śmy	uczynili-śmy	zapomnieli-śmy	oszukiwali-śmy
2. os.	umarli-ście	skończyli-ście	uczynili-ście	zapomnieli-ście	oszukiwali-ście
3. os.	umarli-ø	skończyli-ø	uczynili-ø	zapomnieli-ø	oszukiwali-ø

Liczba mnoga – rodzaj niemęskoosobowy

1. os.	umarły-śmy	skończyły-śmy	uczyniły-śmy	zapomniały-śmy	oszukiwały-śmy
2. os.	umarły-ście	skończyły-ście	uczyniły-ście	zapomniały-ście	oszukiwały-ście
3. os.	umarły-ø	skończyły-ø	uczyniły-ø	zapomniały-ø	oszukiwały-ø

Formy 1. i 2. os. l. mn. akcentuje się na trzeciej sylabie od końca, np. *umartłyśmy*, *zapomnieliśmy*, *skończyliście*, *oszukiwałyście* – por. wyżej.

Czas przyszły

Liczba pojedyncza

1. os.	umr-ę	skończ-ę	uczyni-ę	zapomn-ę	oszuk-am
2. os.	umrz-esz	skończ-ysz	uczyn-isz	zapomn-isz	oszuk-asz
3. os.	umrz-e	skończ-y	uczyn-i	zapomn-i	oszuk-a

Liczba mnoga

1. os.	umrz-emy	skończ-ymy	uczyn-imy	zapomn-imy	oszuk-amy
2. os.	umrz-ecie	skończ-ycie	uczyn-icie	zapomn-icie	oszuk-acie
3. os.	umr-ą	skończ-ą	uczyni-ą	zapomn-ą	oszukaj-ą

6. Czasowniki o odmianie nieregularnej i czasowniki nieodmienne

Niektóre polskie czasowniki odmieniają się w sposób szczególny. Zachowują one – co prawda – typowe dla poszczególnych form czasu, liczby i osoby, zachodzą wszakże w schematach ich odmiany charakterystyczne wymiany samogłoskowe, spółgłoskowe albo zastępowanie innymi wyrazami. Wszystkie te informacje na temat wymian podane są w części słownikowej, w poszczególnych artykułach hasłowych (w części zawierającej opis gramatyczny). Oto niektóre przykłady takich czasowników: **być**, **mieć**, **iść**, **jechać**, **jeść**, **móc**.

Do kategorii czasowników zalicza się także wyrazy nieodmienne, np. **można**, **trzeba**, **należy**, **warto**, **brak**.

7. Tworzenie form imiesłówów przymiotnikowych i przysłówkowych

Imiesłówy przymiotnikowe czynne tworzy się od czasowników niedokonanych przez dodanie do tematu występującego w 3. os. l. mn. przyrostka **-ąc** i końcówki fleksyjnej zależnej od rodzaju i liczby. Oto przykłady, w których podajemy – kolejno – formę 3. os. l. mn. czasu teraźniejszego (jako podstawę), rodzaj męski, rodzaj żeński, rodzaj nijaki (dla liczby pojedynczej), rodzaj męskoosobowy, rodzaj niemęskoosobowy (dla liczby mnogiej) tego typu imiesłówów:

Liczba pojedyncza				Liczba mnoga	
pisz-ą	pisz-ąc-y	pisz-ąc-a	pisz-ąc-e	pisz-ąc-y	pisz-ąc-e
słysz-ą	słysz-ąc-y	słysz-ąc-a	słysz-ąc-e	słysz-ąc-y	słysz-ąc-e
wiedz-ą	wiedz-ąc-y	wiedz-ąc-a	wiedz-ąc-e	wiedz-ąc-y	wiedz-ąc-e

Tak utworzone imiesłowy odmieniają się przez rodzaje, liczby i przypadki według wzorów odmiany przymiotników (zob. wyżej).

Imiesłowy przymiotnikowe bierne tworzy się od niektórych czasowników dokonanych lub niedokonanych przez dodanie do tematu występującego w 3. os. l. mn. przyrostków **-t** lub **-n/-on** i końcówki fleksyjnej zależnej od rodzaju i liczby. Przyrostek **-on** występuje wtedy, gdy temat powstały po odcięciu cząstki **-li** jest zakończony na spółgłoskę, a **-n**, kiedy kończy się na samogłoskę. W formie męskoosobowej przyrostek **-on** podlega wymianie samogłoskowej do postaci **-en**, a przyrostek **-t** wymianie spółgłoskowej do **-c**. Oto przykłady, które podajemy w kolejności jak wyżej:

Liczba pojedyncza				Liczba mnoga	
pisa-li	pisa-n-y	pisa-n-a	pisa-n-e	pisa-n-i	pisa-n-e
zapisa-li	zapisa-n-y	zapisa-n-a	zapisa-n-e	zapisa-n-i	zapisa-n-e
broni-li	broni-on-y	broni-on-a	broni-on-e	broni-en-i	broni-on-e
bi-li	bi-t-y	bi-t-a	bi-t-e	bi-c-i	bi-t-e
zabi-li	zabi-t-y	zabi-t-a	zabi-t-e	zabi-c-i	zabi-t-e

Imiesłowy bierne tworzą się tylko od czasowników przechodnich, które w zdaniach tworzą konstrukcje: podmiot – orzeczenie – dopełnienie bliższe (w bierniku, czasem w dopełniaczu). Takie zdania mogą być przekształcane do postaci strony biernej (zob. wyżej) przy zamianie miejscami podmiotu i dopełnienia. Nie tworzy się tych imiesłowów od czasowników, które mają tylko stronę zwrotną, np. *wspinać się*, oraz od takich, które są używane tylko w stronie czynnej, np. *spać*, *kwitnąć*, *marzyć*.

Imiesłowy przysłówkowe współczesne tworzy się tylko od czasowników niedokonanych w sposób analogiczny do tworzenia imiesłowów przymiotnikowych czynnych (czyli też od tematu czasownika używanego w 3. os. l. poj. czasu teraźniejszego i przyrostka **-c**), jednak bez dodawania końcówki zależnej od liczby i rodzaju. Imiesłowy przysłówkowe są bowiem – podobnie jak przysłówki – nieodmienne. Nie podlegają też stopniowaniu. Oto przykłady takich imiesłowów:

pisz-ą	pisz-ąc
słysz-ą	słysz-ąc
wiedz-ą	wiedz-ąc
widz-ą	widz-ąc

Imiesłowy przysłówkowe uprzednie tworzy się tylko od czasowników dokonanych w sposób analogiczny do tworzenia imiesłowów przymiotnikowych biernych (czyli też od tematu czasownika używanego w 3. os. l. poj. czasu przeszłego). Do tematów zakończonych na samogłoskę dodaje się przyrostek **-wszy**, a do tematów zakończonych na spółgłoskę **-wszy**. Także i te imiesłowy są nieodmienne, a poza tym coraz rzadziej używane przez Polaków, zwłaszcza w odmianie potocznej. Oto przykłady takich imiesłowów:

napisa-ł	napisa-wszy
usłysza-ł	usłysza-wszy
zobaczy-ł	zobaczy-wszy
ukrad-ł	ukrad-wszy
przywióz-ł	przywióz-wszy
podniós-ł	podniós-wszy

VIII. Tworzenie nowych wyrazów

Polskie wyrazy można tworzyć na cztery zasadnicze sposoby:

- przez poprzedzenie wyrazu podstawowego przedrostkami (prefiksami)
- przez dodanie do wyrazu podstawowego przyrostków (sufiksów)
- przez tworzenie wyrazów powstałych z wyrazów przyimkowych
- przez łączenie dwu (rzadko większej liczby) wyrazów podstawowych

1. Poniżej przedstawiamy listę najważniejszych **przedrostków** w polszczyźnie (wraz z przykładami wyrazów utworzonych z ich użyciem). Bardziej szczegółowe informacje na temat ich wartości znaczeniowej i modyfikacji znaczeniowej wyrazów, w których one występują, można znaleźć w poszczególnych artykułach hasłowych w części słownikowej. Oto te przedrostki:

a-	aspółeczny, apolityczny
anty-	antyfaszysta, antywojenny
arcy-	arcybiskup, arcydzieło
auto-	autoagresja, autobiografia
de-	dekodować, dekoncentracja
do-	dosolić, dodać
eks-	eksmąż, eksminister
euro-	europoseł, eurokuchnia
hiper-	hipermarket, hiperpoprawny
na-	napić się, nagadać
nad-/nade-	nadleśniczy, nadesłać
naj-	najlepszy, najładniej
nie-	niebezpieczny, nieaktualny
o-/ob-/obe-	ogrodzić, objechać, oberwać
od-/ode-	odchodzić, odebrać
po-	porobić, pochmurny
pod-/pode-	podpalić, podpułkownik, podeprzeć
pra-	prababcia, pradawny
pro-	proeuropejski, prorektor
prze-	przeczytać, przecudny
przed-/przede-	przedsmak, przedłożyć, w przededniu
przy-	przybliżyć, przywiązać
roz-/roze-	rozpędzić, rozerwać
s-/ś-/z-/ze-	skończyć, ściąć, zgromadzić, zesznąć
staro-	starodawny, staromodny
u-	ukończyć, ugotować
w-/we-/wes-/wez-	wbiec, wejść, westchnąć, wezbrać
wice-	wiceminister, wicemistrz
ws-/wz-	wskazać, wzrosnąć
wy-	wypisać, wybadać
za-	zapłakać, zamieszkać

2. A oto lista najważniejszych **przyrostków**, od których można utworzyć nowe rzeczowniki, przymiotniki i czasowniki:

Przyrostki rzeczownikowe

-acz	badacz, słuchacz
-ca	obrońca, kierowca
-iciel/-yciel	myśliciel, nauczyciel
-nik	kierownik, pracownik
-nica	pracownica, siostrzenica
-arz	murarz, piekarz, pisarz

-ec	krawiec, głupiec
-ek	głupek, kotek
-ak	chłopak, pływak
-eń	uczeń, przechodzień
-ik/-yk	pokoik, wierszyk
-anka/-enka	koleżanka, panienka
-ka	aktorka, zupka, walka
-ko	uszko, kółko
-ę	dziewczę, cielę
-ini/-yni	gospodyni, wychowawczyni, członkini
-anie/-enie	śpiewanie, cierpienie
-cie	picie, życie
-ość	złość, radość
-izna/-yzna	bielizna, ojczyzna
-o	czerwień, ból, bieg
-arka	pielęgniarka, drukarka
-arnia/-alnia	księgarnia, pralnia
-acja	orientacja, emigracja

Przyrostki przymiotnikowe

-ijny/-yjny	familiјny, abstrakcyjny
-i/-y	ptasi, człowieczy
-any/-alny	drewniany, mieszkalny
-cki/-ski	pływacki, piłkarski
-owy/-awy	sosnowy, białawy
-owski	synowski, mistrzowski
-ni/-ny	bratni, jesienny
-ki	ciężki, słodki
-ny	żelazny, słowny
-szy	dzisiejszy, tutejszy

Przyrostki czasownikowe

-eć/nieć	ciemnieć, grzmieć, lecieć
-nać	żółknąć, chudnąć
-ować	chorować, filmować

3. Można tworzyć nowe wyrazy od **wyrażeń przyimkowych**, np.:

bez błędu	–	bezbłędny
bez problemu	–	bezproblemowy
do ust	–	doustny
na serce	–	nasercowy
nad morzem	–	nadmorski
od góry	–	odgórny
pod dachem	–	poddasze
pod głową	–	podglówek
przed miastem	–	przedmiejski
przed pokojem	–	przedpokój
przy drodze	–	przydrożny
przy słowie	–	przysłówek
przy morzu	–	przymorze
u boku	–	uboczny
za oknem	–	zaokienny
za skórą	–	zaskórny

4. Polskie wyrazy mogą być tworzone także przez składanie dwu wyrazów istniejących samodzielnie, z których jeden jest przymiotnikiem, przysłówkiem, liczebnikiem, a drugi (albo oba) rzeczownikiem lub czasownikiem, np. *krwiodawca*, *drogowskaz*, *wi-*

nobranie, długopis, dalekowiedz, księgozbiór, cudzoziemiec, starodrzew, całokształt, dwusereg, dziesięciolecie, zmartwychwstanie, Białystok, Wielkanoc.

IX. Budowa zdań

1. Podmiot w polskim zdaniu może być wyrażony przede wszystkim rzeczownikiem lub zaimkiem (osobowym albo wskazującym) w mianowniku liczby pojedynczej lub mnogiej. W rzadkich wypadkach używa się w tej roli bezokolicznika, np. *Czytać jest bardzo pożyteczne*, który występuje wtedy zamiast rzeczownika odczasownikowego, np. *Czytanie jest bardzo pożyteczne*. W niektórych zdaniach podmiot jest wyrażony rzeczownikiem lub zaimkiem (osobowym lub wskazującym) użytym w celowniku, np. *Pawłowi jest bardzo zimno – Jest mi bardzo zimno*. W jeszcze innych sytuacjach podmiot może być wyrażony połączeniem rzeczownika w dopełniaczu z liczebnikiem, np. *Pięciu chłopców nie uczestniczyło w wycieczce*.

Podmiot może być w zdaniu pominięty wówczas, gdy jest on domyślny na podstawie formy fleksyjnej czasownika – orzeczenia, np. *Pisałem całymi nocami*. *Poszliśmy wspólnie na lekcję* albo w zdaniach bez użycia podmiotu, np. *Grzmi*. *Tam jest bardzo zimno*.

2. Orzeczenie w polskim zdaniu może być wyrażone osobową formą czasownika albo połączeniem czasownika posiłkowego – zwłaszcza **być** – z rzeczownikiem w narzędniku, przymiotnikiem lub imiesłowem przymiotnikowym (w mianowniku), np. *Jan był nauczycielem*. *Paweł został zawodowym żołnierzem*. *Wieczór był pogodny i cichy*. *Piotr stał się małomówny*.

Orzeczenie pozostaje w **związku zgody** z podmiotem pod względem liczby i osoby, a w zdaniach w czasie przeszłym – także pod względem rodzaju, np. *Piotr czyta gazetę*. – *Co (ty) czytasz?* – *(Ja) pójdę chętnie na spacer*. – *(Wy) musicie bardziej uważać na siebie*. – *Chłopcy lubią grać w piłkę*. – *Nasz dom stał na wzgórzu wśród wysokich topoli*. – *Noc minęła spokojnie*. – *Ludzie postanowili się spotkać wieczorem*. – *Krowy weszły sąsiadowi w szkodę*.

Orzeczenie czasownikowe pozostaje w **związku rzędu** z dopełnieniem, co oznacza, że dopełnienie musi wystąpić w odpowiednim przypadku, np. *dać co, komu, czemu*; *pisać czym*; *widzieć kogo, co*; *nie widzieć kogo, czego* itd. Wymagania takie mogą się zmieniać w zależności od dodanego do czasownika – orzeczenia przyimka, np. *stać na czym/stać obok kogo, czego/stać pod kim, pod czym/stać wokół kogo, czego* itd. Szczegółowe informacje na temat zasad łączenia orzeczeń z dopełnieniami (czasowników z odpowiednim przypadkiem rzeczownika) podane zostały w części poświęconej opisowi gramatycznemu w poszczególnych artykułach hasłowych czasownikowych oraz przyimkowych.

Oto najczęstsze przyimki używane we współczesnej polszczyźnie: **w/we, na, z/ze, do, o, po, od/ode, za, u, dla, bez/beze, przy, przez/przeze, przed/przede, między, poza, pod/pode, podczas, ku, dzięki, koło, obok, nad/nade, zza, wobec, wśród, według, spod/spode**.

3. Zdania złożone buduje się z dwu lub więcej zdań pojedynczych połączonych na ogół spójnikami. Poniżej podajemy dwie listy najważniejszych spójników: po pierwsze – używanych do budowania zdań równorzędnych i po drugie – tworzących zdania podrzędne.

Najważniejsze spójniki tworzące zdania współrzędnie złożone: **a, albo, ani..., ani, lub, lecz, i, oraz, ale, jednak, więc, dlatego**.

Najważniejsze spójniki tworzące zdania podrzędnie złożone: **aby, aż, jeśli, mimo że, aczkolwiek, bowiem, choć/chociaż, przecież, póki, gdy..., to, natomiast, zatem, ażeby, by, bo, ponieważ, dlatego że, jeżeli..., to, który, gdzie, kiedy, skąd, dokąd, iż, iżby, że, żeby, kto..., ten, co..., to**.

Zarówno niektóre z wymienionych wyżej przyimków, jak i spójników znalazły się w części alfabetycznej słownika jako oddzielne artykuły hasłowe.

ZNAKI GRAFICZNE ALFABETU POLSKIEGO

A a	G g	R r
Ą ą	H h	Rz rz
B b	I i	S s
C c	J j	Sz sz
Ch ch	K k	Ś ś
Cz cz	L l	T t
Ć ć	Ł ł	U u
D d	M m	V v
Dz dz	N n	W w
Dź dź	Ń ń	X x
Dż dż	O o	Y y
E e	Ó ó	Z z
Ę ę	P p	Ż ż
F f	Q q	Ź ź

STOSOWANE SKRÓTY I SYMBOLE

1. Informacje gramatyczne

<i>B.</i>	biernik	<i>ndm</i>	nieodmienny
<i>bez l. mn.</i>	bez liczby mnogiej	<i>nmos.</i>	niemęskoosobowy
<i>bez l. poj.</i>	bez liczby pojedynczej	<i>os.</i>	osoba
<i>bezokol.</i>	bezokolicznik	<i>part.</i>	partykuła
<i>C.</i>	celownik	<i>przyim.</i>	przyimek
<i>czas.</i>	czasownik	<i>przym.</i>	przymiotnik
<i>D.</i>	dopełniacz	<i>przysł.</i>	przysłówek
<i>dk</i>	dokonany	<i>r.m.</i>	rodzaj męski
<i>liczeb.</i>	liczebnik	<i>r.n.</i>	rodzaj nijaki
<i>l. mn.</i>	liczba mnoga	<i>r.ż.</i>	rodzaj żeński
<i>l. poj.</i>	liczba pojedyncza	<i>rzech.</i>	rzeczownik
<i>M.</i>	mianownik	<i>spój.</i>	spójnik
<i>mos.</i>	męskoosobowy	<i>W.</i>	wołacz
<i>Ms.</i>	miejscownik	<i>wykrz.</i>	wykrzyknik
<i>N.</i>	narzędnik	<i>zaim.</i>	zaimek
<i>ndk</i>	niedokonany		

2. Kwalifikatory

<i>anat.</i>	anatomiczny	<i>praw.</i>	prawniczy
<i>archit.</i>	architektoniczny	<i>przenoś.</i>	przenośny
<i>astr.</i>	astronomiczny	<i>psych.</i>	psychologiczny
<i>bot.</i>	botaniczny	<i>rel.</i>	religijny
<i>ekon.</i>	ekonomiczny	<i>rzad.</i>	rzadki
<i>ekspres.</i>	ekspresywny	<i>socjol.</i>	socjologiczny
<i>inform.</i>	informatyczny	<i>sport.</i>	sportowy
<i>jęz.</i>	językoznawczy	<i>środ.</i>	środowiskowy
<i>książk.</i>	książkowy	<i>tech.</i>	techniczny
<i>kulin.</i>	kulinarny	<i>wojsk.</i>	wojskowy
<i>lit.</i>	literaturoznawczy	<i>zool.</i>	zoologiczny
<i>med.</i>	medyczny	<i>żart.</i>	żartobliwy
<i>pot.</i>	potoczny		

3. Inne skróty

<i>b.</i>	bliskoznaczne	<i>twz.</i>	tak zwany
<i>itp.</i>	i tym podobne	<i>zn.</i>	znaczenie
<i>p.</i>	wyrazy pochodne	<i>zob.</i>	zobacz
<i>por.</i>	porównaj		

4. Symbole i znaki literowe

- luźne połączenie wyrazowe
- ▲ związek wyrazowy o charakterze terminologicznym opatrzony wyjaśnieniem jego znaczenia
- ◆ stały związek frazeologiczny opatrzony wyjaśnieniem jego znaczenia
- przysłowie opatrzone wyjaśnieniem jego znaczenia
- „ ” definicja znaczenia wyrazu hasłowego
- ‘ ’ wyjaśnienie połączeń terminologicznych, związków frazeologicznych i przysłów
- / formy oboczne, równie poprawne; na pierwszym miejscu podaje się formę częściej używaną
- [] wymowa wyrazów

a samogłoska (oznaczona jako półgruba) w sylabie akcentowanej

jechać wyraz hasłowy, do którego podaje się wyrazy składające się na czasownikową rodzinę wyrazów: **dojechać**, **najechać**, **nadjechać**, **objechać**, **odjechać**, **pojechać**, **przejechać**, **rozjechać**, **ujechać**, **wjechać**, **zjechać**, **zajechać** – sposób kompletowania przykładów wyrazów pochodnych od czasowników, zwłaszcza z wyrazów z przedrostkami (oznaczają się literami półgrubymi).

U dołu strony w części słownikowej podane zostały oznaczone gwiazdką (*) formy wyrazowe, które mogą sprawiać trudności w precyzyjnym rozpoznawaniu ich w tekstach. Oto kategorie takich wyrazów:

1. formy, w których w odmianie zmienia się podstawowa część wyrazu, na przykład uwadze *zob.* **uwaga**, węża *zob.* **wąż**, psa *zob.* **pies**, bród *zob.* **broda**, biore, bierzesz *zob.* **brać**
2. formy, które mogą występować w odmianie dwu lub więcej wyrazów hasłowych, na przykład liście *zob.* **list**, liście *zob.* **lista**, liście *zob.* **liść**, mów *zob.* **mowa**, mów *zob.* **mówić**, lub (hasło spółnikowe), lub *zob.* **lubić**
3. hasła, które mają różne postaci wyrazowe w różnych formach odmiany, na przykład lata *zob.* **rok**, lata *zob.* **latać**, ludzie *zob.* **człowiek**, lepszy *zob.* **dobry**, więcej *zob.* **dużo**, są *zob.* **być**, jestem *zob.* **być**, nikogo *zob.* **nikt**, nie (hasło partykułowe), nie *zob.* **ona**
4. wyrazy, które mogą mieć dwie równie poprawne formy odmiany, na przykład profesorowie/profesorzy *zob.* **profesor**, oczami/oczymi *zob.* **oko**, wieczora/wieczoru *zob.* **wieczór**

